

blandt andet instrukser for de kommissioner, som skulle forestå ryttergodset, en forordning for ryttergodset og – vigtigst af alt – indledningen til protokollen over synet. Hver enkelt bonde er nævnt med navn, hartkorn efter 1664- og 1688-matriklerne, ansættelse af udsæden og indavlingen, besætningens størrelse og bygningernes tilstand. Desuden findes en vurdering af bondens tilstand, ofte med oplysning, om han har modtaget forstrækninger. Bogen er forsynet med stednavneregister. Den ledsages af en kommentar af lektor Erik Helmer Pedersen, der blandt andet skriver: »Selv om en udskrivning som den anvendte ikke får alt med, ser det dog ud, som om alle de væsentlige oplysninger om bøndernes forhold er suget ud af det originale kilde-materiale«. Herved mindes brugeren om, at han skal konferere med det originale materiale. Der er imidlertid ingen tvivl om, at Hertzum-Larsen her har fremlagt en præsentation af datidens bondebefolkning, der ud over brug til slægtsforskning kan anvendes til at give et godt billede af bøndernes sociale, økonomiske og erhvervsmæssige forhold.

I de to seneste bøger koncentrerer Hertzum-Larsen sig om Vester Horne herred. *Kronens gårde og bol i Vester Horne herred og Kærgaard birk 1562-1643* bygger på uddrag af Riberhus' lensregnskaber. Sogn for sogn er gårdene nummererede, så de kan følges i de enkelte jordebøger. Desuden er fæsterskifter og betalinger af stedsmål uddraget af regnskabsbøgerne sammen med sagefaldsbetalinger og anført under hvert enkelt sogn. Bogen er forsynet med et personregister på 1.790 navne og et stednavneregister på 154 steder. I den korte indledning henvises til andre udgivelser med uddrag fra de pågældende lensregnskaber. For slægtsforskere kan bogen være en guldgrube, men den vil også være et godt udgangspunkt for social- og retshistoriske studier.

Den nyeste bog omhandler *I. Jyske nationale Regiments rytterbønder i Vester Horne herred 1678-1715*. Her lader forfatteren helt læseren i stikken, hvad angår forklaringer på, hvad det egentlig drejer sig om. Læseren skal bruge megen tid på at sætte sig ind i den administrationspraksis og lovgivning, der ligger bag. I første del af bogen refereres fra kasseregnskabet for rytterbønderne. Ud over sager om fæsterskifter har der været mange andre sager, som har været forelagt regimentsskriveren. De vil kunne danne grundlag for mangesidede studier. Derefter følger en specifikation over rytterbønderne. Til sidst følger sogn for sogn skattelisterne for familie- og folkeskat, kop- og kvægskat med videre. Der mangler en redegørelse for, hvem der ifølge lovgivningen skulle beskattes, men forfatteren har ret, når han nævner i forordet, at skattelisterne er uundværlige til slægtsforskning og kan blottlægge mange slægtsrelationer. Det vil også være oplagt at bruge dem til socialhistoriske studier og lignende. Bogen er forsynet med et personregister, der for skattelisternes vedkommende dog kun dækker udvalgte år.

Kritikken til trods er der imidlertid ingen tvivl, om at Hertzum-Larsen har præsteret et arbejde, der er en guldgrube for slægtsforskere, men også vil kunne blive til allerstørste nytte for faghistorikere. Hertzum-Larsens arbejde viser også, at slægtsforskningen står i et dilemma. Mange begynder på slægtsforskning ud fra et ønske om at lære, hvordan forfædrene har levet, men ofte bliver det kun til en gold registrering af navne. Vil man det første, kan det give stof til mange års arbejde.

Jens Skriver

Knud E. Korff: *Ret og pligt i det 17. århundrede. Retspraksis samt økonomiske, sociale og kriminelle for-*

hold i Åsum herred 1640-48. (Odense Universitetsforlag, 1997). 254 s., 250 kr.

Længe så man ikke nogen større interesse for de tingbogsudgaver, som Landbohistorisk Selskab stod for i 1950'erne og 1960'erne. Der er ellers tale om et omfattende, lettilgængeligt og stofrigt tingbogsmateriale fra 1600-tallet, udgivet i rækker af tingbøger fra Skast herred, Åsum herred, Sokkelund herred og Herlufsholm birk. Nu foreligger så hele to solide afhandlinger med baggrund i dette materiale: Hans Henrik Appels *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet* (1999), der har sit væsentligste grundlag i Skast herreds tingbøger, og Knud E. Korffs ovennævnte bog om Åsum herred 1640-48.

En vigtig målsætning for Korff har været at afdække datidens retspraksis. Derfor har det været nødvendigt for ham at rubricere tingbogens sager på grundlag af en indholdsmæssig typologisering for at få et overblik over de mange forskellige former for retssager. Det sker til dels efter de samme principper, som ligger til grund for det bind detaljerede sageregistre, der i 1982 blev udgivet til udgaven af Åsum herreds tingbog. Rubriceringen fremgår af en række bilag, som der adskillige gange henvises til, men som blot findes på læsesalen på Odense Universitetsbibliotek. Her havde et mikrokort eller to bagest i bogen gjort gavn.

Efter en redegørelse for kildesituationen og kildens værdi, herredets område og herredstingets funktioner i lokalsamfundet går Korff over til en detaljeret gennemgang af den længere række problemkomplekser med baggrund i lokalsamfundet, som han har valgt at undersøge. Det har her været vigtigt for ham at »lade bonden selv få mæle«, og

han bestræber sig meget bevidst på at bygge sine vurderinger på datidens præmisser.

De dominerende gældssager behandles først, i bogens længste afsnit, inden for fire kategorier: gæld til kongen, til godsejere, til borgere og mellem landbefolkningen indbyrdes. Det konstateres, at tallet af sager inden for sidstnævnte kategori var størst, og at gældssager i perioden var faldende, hvilket søges forklaret på flere måder. En vigtig iagttagelse synes at være, at herredsfogeden ikke, som det tidligere har været påstået, blot dømte i overensstemmelse med områdets adeliges ønsker og krav, og at bønderne stod frem med kendskab til lovgivning og retspraksis og formåede at varetage deres interesser.

I en række kortere afsnit gennemgås sager med socialt og økonomisk indhold, vedrørende forhold omkring landgilde og hoveri og ægter, omkring tiggeri og forarmelse, brugsstørrelses omvurdering, ødegårde, fæsteforhold og rømning. Som helhed bidrager de hver på deres måde til en belysning af den økonomiske nedgang og forarmelse i 1640'erne.

I et afsnit om landsbyvedtægterne og sogne- eller grandestævnerne på den ene side og herredstinget på den anden parallelliseres de to institutioner, og der gives eksempler på, at sognestævnet synes at have virket som en første instans i forhold til herredstinget, der ellers normalt anføres som laveste retsinstans på linje med by- og birketingene.

I endnu en række afsnit gennemgås forskellige former for kriminelle sager, tyveri, vold, æreskrænkelser, lejermål og hor samt ulovligt øltap og gilde. Ikke mindst æressagerne spillede en rolle i et samfund, hvor den enkelte i usædvanlig grad værnede om sin ære.

Heller ikke Åsum herred gik ram forbi i trolddomsprocessernes tid, og Korff kan behandle flere sager, der var oppe

på et herredsting og ikke kendes fra højere instans, idet de ikke gik videre. Med rette understreger han, at det ved arbejdet med trolddomsprocesserne ikke er nok at beskæftige sig med de sager, der førte til domfældelse, idet de fleste sager i deres oprindelse ligner hinanden, mens det er den videre behandling, der bestemmer, om der udvikler sig en trolddomssag. Endelig afsluttes bogen med et afsnit om militære sager, som forekommer, selv om Fyn ikke var besat i Torstenssonkrigen 1643-45, for der var problemer med vagttjeneste og udskrivning af skatter til krigen. Til sidst er der en konklusion med vurdering af sagerne og udviklingen i perioden som helhed.

Vel ud fra ønsket om at lade bonden selv få mæle benytter Korff sig i høj grad af længere citater eller referater af konkrete retssager. Vi hører vel også dermed den tids mennesker snakke, men som bogen fremtræder, kan der dog være en vis fare for, at læseren mister overblikket, og Korff fremhæver ikke altid i tilstrækkelig grad, hvad der er væsentlige træk, eller hvad der er hans konklusioner.

Korffs vurderinger og konklusioner virker velbegrundede og velovervejede. Man kan dog undre sig over hans usikkerhed, når det gælder forkyndelsen af nye forordninger og påbud (s. 27), for det fremgår klart af Kancelliets Brevbøger, at det for landbefolkningen var lensmændene, der stod for dette, selvfølgelig gennem herredstingene. Ligeledes, at han som en baggrund for 1640'ernes fremadskridende pauperiseringstendens ser et fald i den cirkulerende pengemængde (s. 56-57), for tilgodehavender blev selvfølgelig også dengang udlignet mod hinanden uden brug af mønt.

I sin indledning har Korff lidt beskedent konstateret, at med bogens grundlag i blot det geografisk begrænsede

Åsum herreds tingbog kan resultaterne ikke påberåbe sig almengyldighed for riget som sådan. Men med bogen og med Hans Henrik Appels førnævnte bog er der gjort særdeles gode begyndelser, og vi må afvente lignende studier også for Sokkelund herred og Herlufsholm birk, så der bliver grundlag for nye overblik og vurderinger.

Ole Degn

Karl Nielsen: *Verden set fra Vesterbølle. Laurids Axelsen, Præst i Vesterbølle og Østerbølle 1681-1717*. (Udgiver-selskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1998). 162 s., 175 kr.

I bogens første kapitel fortæller forfatteren, pensioneret seminarielæktor Karl Nielsen, hvordan han i sin tid blev fascineret af præsten til Vester- og Østerbølle Laurids Axelsens dagbogsoptegnelser fra 1681 til 1717. Med udgangspunkt i optegnelserne har Karl Nielsen nu søgt at vise, hvordan verden så ud set fra Vesterbølle i Rinds herred, Viborg stift.

Efter nogle korte kapitler, hvor Laurids Axelsen, hans kald og det lokale præstenetværk præsenteres, får læseren en kalejdoskopisk gennemgang af dagbogsoptegnelsernes – og kirkebøgernes – brogede indhold. Det spænder lige fra præstegårdens beskaffenhed over »Vind og vejr«, virket i sognene, provsten Christen Stistrups fortrædeligheder, til besættelsen i Thisted og andre bemærkelsesværdige tildragelser, der ikke bare udspillede sig på egnen eller i Danmark, men i hele Europa.

Midt i dette brogede billede er der to kapitler, der har mere tyngde end de øvrige. Det drejer sig om kapitlerne »Hr. Laurids i Bølle« og »Fra sognene«. Disse to kapitler, der beskriver Laurids Axelsens daglige virke som sjælevogter, er ikke blot bogens to klart længste kapitler. Efter anmelderens opfattelse er